

Т. М. Радієвська

АРХЕОЛОГІЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ХВЕДОРА ВОВКА,
МАТЕРІАЛИ ЙОГО ДОСЛІДЖЕНЬ У ЗІБРАННІ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено археологічні дослідження у науковому доробку Хведора Вовка. Розглянуто колекції матеріалів Мізинської палеолітичної стоянки, дослідженої Хв. Вовком, що зберігаються в Національному музеї історії України.

Ключові слова: історія археології, палеоліт, палеолітознавство, трипільська культура, Хведір Вовк.

Археологія займала особливе місце в сфері наукових інтересів Хведора Кіндратовича Вовка. Науковий доробок вченого в галузі етнографії та антропології збагатив вітчизняну науку, його праці стали своєрідними енциклопедіями з українознавства. Не менш вагомий археологічний доробок Хведора Вовка.

Науковий інтерес до археології у Хв. Вовка сформувався значно пізніше, ніж до народознавчих студій. Його перша наукова праця з археології була надрукована у 1894 р. і присвячена огляду роботи Археологічного з'їзду у Вільно [Volkov, 1894, р. 71—74]. Проте перше знайомство Хв. Вовка з найдавнішими періодами археології відбулося ще за 20 років, а саме під час роботи III Археологічного з'їзду, в Києві у 1874 р. Хв. Вовк як член оргкомітету виконував різні обов'язки і мав нагоду познайомитись з вітчизняними та зарубіжними вченими. Ці події могли стати своєрідним поштовхом до зацікавлення археологією. Після з'їзду він безпосередньо взяв участь у археологічних дослідженнях В. Антоновича на Київщині та Волині у 1875—1876 рр. [Франко, 1992, с. 113—114].

Перебуваючи в політичній еміграції Хв. Вовк мав можливість ознайомитись з археологічними колекціями музеїв Праги, Відня, Цюриха, Риму. Особливо плідним вивчення археології

було в Парижі, де Хв. Вовк пройшов шлях від студента Сорбонни до видатного вченого, доктора природничих наук. Він вивчає археологію теоретично й практично, слухаючи лекції Л. Манувріє, П. Брока, П. Топінара, С. Амі, провадить свої перші дослідження під їх керівництвом, ретельно вивчає, замальовуючи, фотографуючи колекції Museum d'History Naturelle, Musee de Trokadero та інших наукових установ. Хв. Вовк безпосередньо бере участь у роботі Паризької Антропологічної спілки, редагує статті та друкується у часописах «Bulletin de la Societe d'Antropologie de Paris» та «Anthropologie». Особисті зв'язки Хв. Вовка з Г. де Мортілье, класиком європейської школи палеоліту, мали величезний вплив на процес його формування як професійного археолога [Франко, 2000, с. 217—220].

Середина 90-х рр. XIX ст. — час надзвичайно бурхливого розвитку вітчизняної археології. Завдяки листуванню з В. Антоновичем, М. Біляшівським, В. Хвойкою Хв. Вовк був добре обізнаний з археологічними дослідженнями у тодішній Російській імперії. Їхні результати, іноді сенсаційні, вчений висвітлював у статтях, рецензіях, відгуках. Він весь час працював для української науки та культури. Для Хв. Вовка, як зазначає М. Сумцов, «...наука <...> не була хатньою справою, робилась на видноті у всесвіта <...> це було глибоке національне почуття в оточенні всесвітнього інтернаціонального розуміння, якою і мусить бути українська наука» [Сумцов, 1922, с. 174].

Найбільш вагомим у царині археології був доробок вченого в галузі палеолітознавства. Він пройшов шлях від популяризації археологічних досліджень до наукового осмислення та теоретичного узагальнення тогочасних знань

про палеолітичні пам'ятки Східної Європи. Особливу зацікавленість Хв. Вовка викликало відкриття Києво-Кирилівської палеолітичної стоянки. Результати розкопок В. Хвойки набули великого розголосу в археологічних колах. Саме Хведір Вовк першим навів західноєвропейські аналогії цим унікальним знахідкам. Детальний аналіз стратиграфії стоянки та урахування особливостей крем'яних знарядь, дали підставу досліднику впевнено датувати пам'ятку мадленським часом [Вовк, 1899а, с. 1—32; 1899б, с. 211—219; 1902, с. 1—12; 1904, с. 16—25].

Наукова робота Хв. Вовка в галузі палеолітознавства була продовжена після повернення до Росії. Визначною подією в житті Хведора Кіндратовича в цей період стало відкриття Мізинської стоянки.

У 1907 році Чернігівську губернську архівну комісію та Чернігівське відділення Комітету підготовки XIV Археологічного з'їзду сповістили про знахідку кісток допотопних тварин, на які натрапили під час будівництва льоху в садибі Сисоя Кошеля — мешканця с. Мізин. Уважно оглянувши купу кісток разом із землею, що були доставлені до Чернігівського музею, Хв. Вовк помітив кілька крем'яних виробів і визначив, що це знаряддя мадленської доби. Наступного літа він разом зі своїми учнями С. Руденком, П. Єфименком здійснили попередні розкопки, які дали унікальні знахідки [Шовкопляс, 1965, с. 11—12]. Це було як своєрідний дарунок долі, як винагорода за тривалий час вимушеної розлуки вченого-патріота з рідною Україною. «Чернігівський археологічний з'їзд 1908 року несподівано відслонив перед нами віко тисячоліть, що погребли останки життя й творчості палеолітичної людини на нашій землі», — так написав М. Грушевський про сенсаційне відкриття Мізинської стоянки [Грушевський, 1928, с. 17].

У 1909, 1911—1914 роках Хв. Вовк разом із своїми учнями (Л. Чикаленко, П. Єфименко, С. Руденко, В. Сахаров, М. Рудинський) провадив широкомасштабні польові дослідження [Франко, 2000, с. 236], в результаті яких були здобуті не тільки унікальні вироби з бивня мамонта, але й прикраси, чисельні кістяні і крем'яні знаряддя, що одразу висунули Мізинське поселення на одне з провідних місць поміж всесвітньо відомих палеолітичних пам'яток Європи.

Під час польових досліджень пам'ятки Хв. Вовк та його учні застосували найновішу, відому на той час у Західній Європі, методику розкопок. Вона вдосконалювалась під час подальшої роботи, і якщо розкопки 1908 та 1909 років ще не мали внутрішнього членування, то розкопки 1912—1914, 1916 років вже поділялись на метрові квадрати з подвійним цифровим (римським та арабським) позначенням [Сергин, 1987, с. 6].

Хведір Вовк під час розкопок був прикладом професіоналізму, завжди вимагав «...докладного аналізу та всебічної уваги <...> не тільки до речових знахідок, але, скажімо, до характеру місцевості, рельєфу поверхні даної стації, геологічних обставин, до кожної дрібненької речі, що в процесі роботи може бути знайдена, до знімання планів, фотографування, зарисовок тощо» [Носов, 1931, с. XXVI]. За спогадами Л. Чикаленка, в підході до роботи Хв. Вовк все робив так, «...що коли б будь-хто виявив бажання ближче придивитись до його праці, то знайшов би в матеріалах найдрібніші вказівки <...>. З розкопок було брато все, навіть, те, що тепер при сучасному стані науки не має видимого значення, але далі може його мати...» [Іванченко, 1995, с. 5]. І дійсно, польові описи та щоденники, кресленики розрізів, планів Мізинської стоянки, фото об'єктів і окремих знахідок зберегли свою інформативність частково і донині, про що свідчать монографії з аналізу структури пам'ятки [Сергин, 1987].

Відповідальне ставлення до своєї роботи, самовіддану любов до науки, жагучий інтерес до різноманітних археологічних тем Хв. Вовк зумів прищепити своїм учням. До молоді він ставився з щирою приязню, завжди охоче ділився ідеями та знаннями, проте не любив поверховості і докоряв за поспішні висновки, помилки в статтях. Один з його учнів згадував, що Хв. Вовк вмів бути не тільки вченим та викладачем, він жив інтересами молоді та спонукав жити інтересами науки [Золотарев, 1918, с. 356—357]. В цьому проявився природжений талант Хв. Вовка як педагога.

Дослідження Мізинської стоянки відбувалося на міждисциплінарному рівні із залученням даних суміжних наук (геології, зоології, ботаніки тощо). Основні результати вивчення Мізинського поселення, як і узагальнення тогочасних знань про палеолітичні пам'ятки Східної Європи були викладені Хв. Вовком у доповіді «Палеолит в Европейской России и стоянка в селе Мезине Черниговской губернии» на засіданні Відділення російської та слов'янської археології Російського археологічного товариства, яка викликала палкі дискусії у представників російської офіційної науки [Франко, 1992, с. 116].

Наукова громадськість високо оцінила рівень дослідження Мізинської стоянки. Як зазначив А. Носів, саме «через Мізинські здобутки, які мають першорядну вагу в науці для вивчення палеолітичної культури, Хведір Кіндратович зажив всесвітньої слави, а українська археологія піднеслася на почесну височину» [Носов, 1928, с. 7]. Дійсно, в науковій біографії дослідника було не одне відкриття, але особливу славу принесла йому саме Мізинська палеолітична стоянка. Його доповідь про розкопки пам'ятки на Міжнародному антропологічному з'їзді в Женеві у 1912 році викликала палкі

дискусії, проте думка науковців була одностайною — археолог заслуговує на міжнародну премію [Франко, 2000, с. 113]. Це стало справжнім тріумфом, вершиною творчого злету українського вченого.

Вагомий внесок Хв. Вовка у розвиток вітчизняного палеолітознавства не обмежувався лише його особистим доробком у вигляді науково-практичної діяльності, чисельних публікацій, участі у міжнародних конференціях, коли він практично був єдиним містком, через який наукові думки Західної Європи доходили до нас і навпаки. Найголовніша заслуга вченого — це започаткування школи вітчизняного палеолітознавства. Хв. Вовк за короткий час підготував високопрофесійних палеолітознавців — Г. Бонч-Осмоловського, П. Єфименка, Л. Чикаленка, С. Руденка, Д. Золотарьова, М. Рудинського, О. Алешо. Заснована Хв. Вовком школа визначила напрямок розвитку первісної археології на ціле століття.

Хв. Вовку належить також одне з визначних місць в історії вивчення трипільської культури [Бурдо, 2010, с. 29; Радієвська, 2011, с. 215—224]. Йому не судилося проводити власні польові дослідження трипільських пам'яток. Проте саме Хв. Вовк першим в Європі представляє унікальні знахідки з розкопок В. Хвойки. На Міжнародному конгресі доісторичної археології і археологічної антропології, який проходив в 1900 р. в Парижі, Хв. Вовк організував у секції Паризького антропологічного товариства етнографічну і археологічну виставку. Тут було представлено багато етнографічних фотознімків з побуту українського народу та серію фотографій нових знахідок В. Хвойки.

В тому ж році Хв. Вовк готує статтю «По поводу наших неолитических находок с керамикой до-микенского типа», в якій подає детальну характеристику розвитку археологічних досліджень в Російській імперії, розглядає такі нагальні питання як завдання археологічного дослідження, методичні засади розкопок, зокрема поселень нової археологічної культури. Аналізуючи дослідження В. Хвойки в околицях Трипілля та Верем'я та В. Доманицького в Звенигородському та Уманському повітах, автор підкреслює важливість відкриття нових пам'яток: «Находки Ч.В. Хвойки оказываются фактом первостепенного интереса и гораздо большего значения, чем просто коллекция курьезных и в первый раз только найденных в пределах России вазочек и статуэток» [Вовк, 1900, с. 135]. Вчений нагадує, посилаючись на Л. Нідерле, що завдання доісторичної археології полягає не у викопуванні та описі стародавніх предметів та розташуванні їх у музеях з позначеннями про те, хто був їх великодушним жертвувачем. Дослідникам старовини слід пам'ятати, що завдання доісторичної археології — це найбільш повне відтворення типу, походження, міграцій, побутових обставин, су-

пільних відносин, вірувань, культів і взагалі всієї культури найдавніших мешканців землі. «Производя раскопки, мы, с одной стороны, спасаем древние памятники, но, с другой стороны — безвозвратно и навсегда уничтожаем то, чего не сумели или не захотели спасти по незнанию и небрежности или одностороннему отношению к делу» — наголошує Хв. Вовк [Вовк, 1900, с.131].

Хв. Вовка як учня Г. де Мортілье не міг задовольнити рівень досліджень трипільських пам'яток на початку ХХ століття. Методичні прийоми В. Хвойки він вважав не дуже досконалими, а тому вважає за необхідне надати кілька конкретних рекомендацій, які, на його думку, дадуть змогу всебічно дослідити археологічні пам'ятки. Для вирішення питання про призначення площадок (точків) автор рекомендує робити плани та розрізи досліджуваних об'єктів. Звертає також увагу на необхідність послідовно знімати шари глини (після нанесення на плані), викладати в тому ж порядку та обов'язково перевертати їх, щоб дослідити можливі відбитки [Вовк, 1900, с. 138—140].

Наприкінці статті Хв. Вовк констатує, що вітчизняні археологічні дослідження мають не менше ваги ніж західноєвропейські, проте й досі ще не займають відповідного значення в світовій науці, тільки тому що вони невміло провадяться, недбало описуються та доволі погано видаються [Вовк, 1900, с. 141].

Наступна робота Хв. Вовка, присвячена Трипіллю, була надрукована в «Матеріалах до українсько-руської етнології» Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові в 1905 р. В цій статті автор аналізує відомою на той час дані про пам'ятки з мальованою керамікою, підкреслює схожість матеріалів, отриманих під час розкопок на хуторі Кукутені біля Ясс у Східній Галичині, на Буковині зі знахідками В. Хвойки. Ці висновки він підкріплює власними спостереженнями під час знайомства з матеріалами музейних та приватних збірок [Вовк, 1905, с. 4]. У статті подається детальна характеристика 45 пам'яток передмікенської культури, які Хв. Вовк згрупував за географічним положенням — «поріччя р. Дніпра, поріччя р. Бога, поріччя р. Дністра, поріччя р. Дунаю (Прут, Серет)» [Вовк, 1905, с. 5—26]. Таким чином, Хв. Вовком була складена фактично перша мапа трипільських пам'яток. Автор статті робить спробу визначити можливі шляхи розповсюдження передмікенської культури — «з півдня на північ», і припускає, що «первісним осередком її була Мала Азія» [Вовк 1905, с. 27].

Безперечно, цю статтю Хв. Вовка можна розглядати як першу частину монографічної праці, яку він так і не встиг завершити за життя. Через 10 років після смерті вченого, розбираючи його науковий архів, М. Рудинський знайшов рукопис та ілюстративний матеріал,

підготував та видав у збірнику Кабінету антропології роботу «Вироби передмікенського типу в неолітичних становищах на Україні» [Вовк, 1928].

У передмові до статті М. Рудинський підкреслює, що «...в історії вивчення неолітичної культури мальованої кераміки Хв. Вовк посідає одне з визначних місць, як перший з європейських учених, що звів до купи результати дослідження її на Сході Європи і спитувався синтезувати їх, висловивши певні думки що до призначення її глиняних споруд і висунувши теорію її східного у нас походження» [Вовк, 1928, с. 3]. Робота Хв. Вовка, яка була опублікована в «Антропології», складається з кількох розділів: «Будова й характер становищ»; «Фауна в знахідках передмікенського типу»; «Вироби кам'яні, кістяні й металеві, знайдені в землянках і похоронних точках».

В першому розділі, який містить змістовний аналіз багатьох розкопаних комплексів, плани та розрізи кількох «точків», автор дійшов висновку: «...ми приходимо до необхідності встановити три роди будови наших українських глиняних будівель з знахідками передмікенського типу, в залежності від їх призначення: землянок — задля життя, гончарень задля виробу й кладовищ задля заховування урн з попелом мерців ...» [Вовк, 1928, с. 19].

В останньому розділі статті дана характеристика знарядь праці з кременю, кістки, рогу та металу. Це перша в історії трипільязнавства робота, де практично зібрані всі відомі на той час знаряддя. Особливу увагу дослідник приділяє характеристиці металевих виробів, наводить аналогії, робить висновок про безумовну належність металевих сокирок до передмікенського (трипільського) часу, визнає їх більш ранній час, на відміну від Г. Мортільє, який вважав, що плескати сокирки з'являються тільки в пізній час — добу бронзи [Вовк, 1928, с. 26—27].

Внесок Хв. Вовка у трипільязнавство важко переоцінити. Насамперед позитивно слід оцінити прагнення вченого удосконалити методику польових досліджень та максимально впорядкувати результати розкопок трипільських пам'яток. Ним була складена перша мапа пам'яток трипільської культури Київщини, Галичини, Буковини та Румунії. Багато уваги Хв. Вовк приділяв питанням про визначення завдання доісторичної археології та мети наукових досліджень, зокрема трипільських пам'яток.

Завершуючи розгляд археологічного доробку в науковій спадщині Хв. Вовка, слід зазначити, що вчений вписав славу сторінку в історію археології. В розробці багатьох питань археологічної науки він був справжнім першопрохідцем. Саме Хв. Вовк розробив термінологію для виробів з кременю, ввів типологічний метод досліджень, започаткував комплексний підхід до

матеріалу та його обов'язковий статистичний аналіз. Відповідальне ставлення до досліджуваних пам'яток археології, фаховий підхід до їх вивчення — обов'язкові вимоги для кожного археолога, які заповідав Хв. Вовк своїм послідовникам.

Ідеї, які Хведір Кіндратович почав проводити в життя, продовжили його учні та прихильники. За заповітом Хв. Вовка, його душоприкажчики — П. Стебницький та С. Єфремов — всі наукові матеріали, бібліотеку, колекції мали передати «...тій установі, яка буде гідна цієї спадщини» [Грушевський, 1918, с. 143]. Один з найкращих учнів вченого О. Алешо, «підготувавши ґрунт в Українській Академії Наук, вибрався р. 1920 до Ленінграду по наукову спадщину, що її заповідав покійний професор Вовк для України» [Бюлетень, 1925, с. 5]. 29 березня 1921 р. при Українській Академії Наук було засновано Музей антропології та етнології, а з 31 березня 1922 р. назву інституції змінено на Кабінет антропології та етнології [Бюлетень, 1925, с. 6]. Новостворена наукова інституція мала на меті сприяти розвитку антропологічних дисциплін в галузях спеціальної антропології та передісторії (палеоетнології). Це була перша в Україні наукова організація, яка почала працювати над висвітленням як для науки, так і для широкого громадянства згаданих дисциплін [Носов, 1928, с.185].

З Кабінету антропології ім. Хв. Вовка після реорганізації Академії наук у 1936 р. до археологічної збірки Національного музею історії України і надійшла Мізинська колекція [НА НМІУ, ф. 1260, № 28. арк. 2]. Переважну більшість колекції (а1 Мізин) становить крем'яний інвентар. Загальна кількість виробів першого етапу вивчення пам'ятки (1908—1914 рр.) становить приблизно 24.133 одиниці зберігання, з них 1.250 — це заготовки для знарядь [Радієвська, 2003, с. 5-16; Радієвська, 2004, с. 131—141].

Рис. 1. Браслет із бивня мамонта. Мізин

Рис. 2. Стилізовані фігурки («пташки», за Хв. Вовком), виготовлені з бивня мамонта. Мізин

Рис. 3. Стилізовані фігурки (фалоси», за Хв. Вовком), виготовлені з бивня мамонта. Мізин

Мізинські вироби з бивня мамонта, безумовно, є окрасою музейної збірки. Це, насамперед, вишуканий браслет, оздоблений врізним орнаментом у вигляді меандру і зигзагоподібних ліній (рис. 1). І на сьогодні залишається слушним зауваження М. Грушевського, що «такої дорожчості не дала досі ні одна світова нахідка палеолітичної доби» [Грушевський, 1928, с. 24].

Скульптурні твори представлені серією стилізованих фігурок (17 одиниць). Більша частина статуеток прикрашена різноманітними графічними композиціями. Саме Хв. Вовк вперше для умовного позначення фігурок ввів у науковий обіг назви «пташки» (рис. 2) та «фалоси» (рис. 3). В той же час дослідник припускав, що останні могли служити «ручками або оздобними закінченнями якихось інструментів» [Грушевський, 1928, с. 24]. І. Шовкопляс, зберігаючи первинний розподіл Хв. Вовка визначив всі мізинські статуетки схематизованими та стилізованими зображеннями жіночих фігур [Шовкопляс, 1965, с. 248].

До виробів палеолітичного мистецтва Мізинської колекції належать і дві статуетки, які Хв. Вовк визначив як скульптурні зображення тварин (вовк-собака), що, можливо, виконували роль амулетів. На знахідки кісток вовка, який дуже схожий на домашню собаку, вперше звернув увагу, до речі, також Хведір Кіндратович.

На думку І. Шовкопляса, вовк займав якесь особливе місце в житті мешканців Мізинської стоянки, в їх культових, тотемічно-магічних обрядах [Шовкопляс, 1965, с. 49, 101]. Деякі дослідники одну з вказаних статуеток визначають як «стилізоване зображення людини» [Замятнин, 1961, с. 51; Яковлева, 2011, с. 129].

Один з найцікавіших виробів з бивня мамонта в Мізинській колекції — випрямляч дротиків, так званий «жезл начальника» (рис. 4, 1). У свій час Хв. Вовк, не знайшовши відповідних аналогій цьому виробу, зазначав, що він подібний до інструментів, що «їх уживають чукчі, щоб значити ремінь» [Мізин, 1931, с. 50]. Заслуговує на увагу і веретеноподібний черешковий наконечник дротика (рис. 4, 2). Він має пази на протилежних боках для закріплення додаткових конструктивних елементів з кремню (мікролітів), які значно підвищували здатність зброї завдавати важких і глибоких поранень [Нужний, 2001, с. 88].

Серед інших виробів з кістки в колекції — знаряддя для плетіння тканини, оздоблене лінійним орнаментом, який імітує намотану нитку (рис. 4, 3). Цей інструмент слідом за Хв. Вовком визначають як голку [Мізин, 1931, с. 30, 49; Шовкопляс, 1965, с. 202]. В колекції є заготовки для виготовлення підвісок, кілька клиноподібних знарядь. Одне з них орнаментоване заглибленими лініями у вигляді різних

Рис. 4. Вироби з бивня мамонта знайдені в Мізині: 1 — випрямляч дротиків («жезл начальника»); 2 — веретеноподібний черешковий наконечник дротика; 3 — знаряддя для плетіння тканини, оздоблене лінійним орнаментом

комбінацій. В одній з них Хв. Вовк бачив «щось схоже на тварину, а в другій — зображення подібне до житла північно-американських індіанців» [Мізин, 1931, с.30; Шовкопляс, 1965, с.191, 196].

Комплекс крем'яних виробів та унікальні зразки мистецтва Мізина й до цього часу є предметом обговорень та дискусій. До палеолітичної спадщини Хв. Вовка продовжують звертатись сучасні дослідники, вивчаючи, аналізуючи матеріали Мізинської стоянки, яку М. Грушевський в свій час вважав «скарбом, не менш важним, а може навіть важнішим, ніж скажім Ольбія» [Грушевський, 1928, с. 35].

Матеріали Мізинського поселення з розкопок Хв. Вовка та його учнів Л. Чикаленка та М. Рудинського є складовою частиною музейної археологічної збірки, вони представлені в розділі «Доба каменю» експозиції НМІУ. Найкращі зразки мистецтва та їх копії були експоновані на музейних та міжнародних виставках — «Час мамонтів» (Франція, Париж, 2004—2005 рр.), «Експо-2005» (Японія, Нагоя, 2005 р.), «Мезинська палеолітична стоянка» (Чернігів 2008 р.), «Барвистий світ прикрас» (НМІУ, 2011 р.). Раритетні зразки Мізинської колекції займають почесне місце в музейних виданнях — фотоальбомах, путівниках та буклетах.

Бурдо Н.Б. Дослідження духовного світу трипільців у працях Вікентія Хвойки / Н.Б. Бурдо // Науково-дослідницька та просвітницька діяльність Вікентія Хвойки. До 160-річчя з дня народження. Матеріали науково-практичної конференції. — Трипілля, 2010. — С. 27—42.

Вовк Хв. Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві / Хв. Вовк // Матеріали до українсько-руської етнології. — т.І. — Львів, 1899а. — С. 1—32.

Вовк Хв. Палеолітичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві / Хв. Вовк // Матеріали до українсько-руської етнології. — т.І. — Львів, 1899б. — С. 211—219.

Вовк Хв. По поводу наших неолитических находок с керамикой до-микенского типа / Хв. Вовк // Археологическая летопись Южной России. — т.ІІ. — К., 1900. — С. 131—141.

Вовк Хв. Магдаленське майстерство на Україні / Хв. Вовк // Записки НТШ у Львові. — 1902. — т.46 (XLVI). — Кн.2. — С. 1—12.

Волков Ф. Искусство мадленской эпохи на Украине / Ф. Волков // АЛЮР — К., 1903. — N 1. — С. 16—25.

Вовк Хв. Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні / Хв. Вовк // Матеріали до українсько-руської етнології. — т. VI. — Львів, 1905. — С. 1—27.

Вовк Ф. Вироби передмікенського типу в неолітичних становищах на Україні / Ф. Вовк // Антропологія за 1927 р. — К., 1928. — С. 1—28.

Грушевський М. Хведір Кіндратович Вовк (некролог) / М. Грушевський. — Наша Україна. — 1918. — Ч.2. — С. 143.

Грушевський М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища / М. Грушевський // Чернігів і Північне Лівобережжя. — 1928. — т. XXIII. — С. 17—35.

Золотарев Д.А. Ф.К. Волков (некролог) / Д.А. Золотарев // Русский исторический журнал. — 1918. — № 5. — С. 356—357.

Замятин С.Н. Очерки по палеолиту / С.Н. Замятин. — М.—Л., 1961. — 176 с.

Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України Ю. Іванченко // Вовк Хв. Студії з української етнології та антропології. Передмова. — К., 1995.

Мізин. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка / за ред. М. Рудинського. — К., 1931. — 66 с.

Науковий архів НМІУ — Ф. Р. — 1260. — оп. 1-доп. — № 28а. — 53 арк.

Носов А.З. Ф.К. Вовк і українська наука / А.З. Носов // Антропологія за 1928 р. — К., 1929. — С. 1—8.

Носов А.З. Професор Ф.К. Вовк в українській археології (1847-1918-1928) / А.З. Носов. — Записки ВУАК. — 1931. — т. 1. — С. XXIII-XXVIII.

Нужний Д.Ю. Дистанційна зброя і свідчення про збройні сутички за кам'яного віку / Д.Ю. Нужний // Військово-історичний альманах. — 2001. — Річник II. — Число 1 (2). — С. 82—103.

Радієвська Т.М. Роль Федора Вовка у становленні вітчизняного палеолітознавства / Т.М. Радієвська // Український музей. — Київ, 2003. — С. 53—58.

Радієвська Т. Кабінет антропології ім. Хведора Вовка: науково-практична діяльність та колекції пам'яток кам'яної доби в зібранні НМІУ / Т. Радієвська // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. — Тем. зб. наук. праць. — К., 2004. — С. 131—141.

Рудинський М.Я. Кілька попередніх зауважень до праці: Вовк Ф. Вироби передмікенського типу в не-

олітичних становищах на Україні / М.Я. Рудинський // Антропология за 1927 р. — К., 1928. — С. 3—8.
Сергин В.Я. Структура Мезинского палеолитического поселения / В.Я. Сергин. — М., 1987. — 104 с.
Стебницький П. Спомини про Хведора Кіндратовича Вовка / П. Стебницький // Наша Україна. — ч.2. — 1918. — С. 143—148.
Сумцов М. Академік Федір Кіндратович Вовк / М. Сумцов. — Наука на Україні. — 1922. — № 2. — С. 174—176.
Франко О.О. Археологічні дослідження Федора Кіндратовича Вовка / О.О. Франко // Археологія. — 1992. — №2. — С. 112—119.
Франко О.О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч / О.О. Франко. — К., 2000. — 378 с.
Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка / И.Г. Шовкопляс. — К., 1965. — 328 с.
Яковлева Л.А. Мобільна скульптура Мізіна: типологія, технологія, художня стилістика / Л.А. Яковлева // Кам'яна доба України: Вип. 14. — К., 2011. — С. 124—132.
Volkov Th. Congres archeologique de Vilna / Th.Volkov // L'Anthropologie. — Paris, 1894. — Т. 5. — Р. 71—74.

Т. Радієвська

**АРХЕОЛОГИЯ В НАУЧНОМ
НАСЛЕДИИ ФЕДОРА ВОВКА,
МАТЕРИАЛЫ ЕГО ИССЛЕДОВАНИЙ
В СОБРАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО
МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ**

Археологія займала важне місце в сфері наукових інтересів відомого ученого і громадського діяча Федора Вовка. В час політичної еміграції він познайомився з археологічними колекціями музеїв Вєни, Праги, Цюриха. За час проживання в Парижі Ф.К. Вовк пройшов шлях від студента Сорбонни до відомого ученого, і став основоположником отечественної школи палеолітознавства, котра визначила розвиток первісної археології

на ціле століття. Всесвітню відомість йому принесла Мезинская стоянка, дослідження котрою проводилося на міждисциплінарному рівні. Колекція матеріалів цього пам'ятника зберігається в Національному музеї історії України, і складається з кремневих виробів і шедеврів мистецтва неоліта. Також об'єктом інтересів дослідника було вивчення трипольської культури. Саме він познайомив європейський науковий світ з відкриттями В.В. Хвойки. Від популяризації розкопок Ф.К. Вовк перейшов до теоретичних обобщень про неолітичні культури, зробивши тим самим неоцінюваний внесок в науку.

T. Radievska

**ARCHAEOLOGY IN THE SCIENTIFIC
HERITAGE OF FEDIR VOVK,
HIS RESEARCH MATERIALS IN
UKRAINIAN NATIONAL HISTORICAL
MUSEUM COLLECTION**

Archaeology played an important role in scientific interests of the famous scientist and public figure Fedir Vovk. Due to political emigration he'd got acquainted with archaeological collections of museums in Vienna, Prague, and Zurich. During his life in Paris F. Vovk made the way from Sorbonne student to well-known scientist. He also founded the domestic school of Paleolithic study which determined the development of prehistoric archaeology for the next century. He became a world-known researcher after excavations in Mezin site, explored by means of interdisciplinary approach. Collection of artifacts from Mezin site is hold in the National Museum of the History of Ukraine. It consists of flint tools and masterpieces of late Paleolithic art. Besides, Tripillian culture became the object of scientist's interest. Khvoika's discoveries became well-known to the European scientific world. After popularization of archaeological excavations F. Vovk theoretically generalized Eneolithic cultures, that made the inappreciable contribution into Tripillian study.